

MTÜ PIIRIVEERE LIIDER STRATEEGIA 2024–2027+

Kinnitatud üldkoosoleku otsusega 4.05.2023

Sisukord

SISUKORD	1
SISSEJUHATUS	2
1 STRATEEGIA	4
1.1 VISION 2027+	4
1.2 EESMÄRGID, MÕÕDIKUD JA MEETMED	4
1.2.1 <i>Elukeskkond</i>	4
1.2.2 <i>Ettevõtlus</i>	6
1.2.3 <i>Teadmiste ja oskuste arendamine (ühisprojektide meede)</i>	8
1.2.4 <i>Sotsiaalne kaasatus (Euroopa Sotsiaalfond+ meede)</i>	10
1.2.5 <i>LEADER-koostöö (tegevusrühma meede)</i>	12
1.3 STRATEEGIA UUENDUSLIKKUS JA INTEGREERITUS	13
2 STRATEEGIA ELLUVIIMINE	14
2.1 STRATEEGIAT ELLUVIIV ORGANISATSIOON	14
2.2 RAHASTAMISKAVA	14
2.3 RAKENDUSKAVAD	16
2.4 TAOTLEMINE	16
2.5 TAOTLUSTE HINDAMINE	17
3 STRATEEGIA SEIRE	21
3.1 SEIRE KORRALDUS.....	21
3.2 STRATEEGIA MUUTMINE	22
LISAD	23
LISA 1. TEGEVUSPIIRKONNA PROFIIL JA ANALÜÜS	23
LISA 2. STRATEEGIA KOOSTAMISE PROTSESS.....	23
LISA 3. SEOSSED TEISTE ARENGUDOKUMENTIDEGA.....	25

Sissejuhatus

MTÜ Piiriveere Liider (PVL) on oma piirkonna elanike avalikes huvides tegutsev juriidiliste isikute ja füüsilisest isikust ettevõtjate vabatahtlik ühendus. **PVL-i põhieesmärk** on ettevõtjate, mittetulundusühingute ja kohalike omavalitsuste elanike initsiatiivi tõstmine, tagamaks kohaliku elu arendamist.

Piirkonna moodustavad nelja omavalitsuse alad Võrumaal ja Põlvamaal. Tervikuna kuulub sellesse Setomaa vald. Räpina, Võru ja Rõuge valdadest on hõlmatud osad. 2017. a. haldusreformi eelselt kuulusid tegevuspiirkonda kuue valla (Räpina, Värska, Mikitamäe, Meremäe, Misso ja Orava vald) alad. Piirkond on geograafiliselt hajus ja mittekompaktne, ent kultuuriliselt, majanduslikult ja sotsiaalselt ühtne. Piirkonda iseloomustab:

- Ühine kultuuriruum, Seto ja Võru kultuuri lähedus
- Ajalooline pikaajaline läbikäimine
- Eesti-Vene piiri lähedus
- Ühesugune sotsiaalmajanduslik olukord
- Huvi arenguks, koostööks ja edasiviivateks muutusteks

Rahvastikuregistri andmetel elas piirkonnas 2022. a 1. jaanuari seisuga 8700 inimest. Viimase 15 aasta vältel on inimeste arv vähenenud keskmiselt 1,5% võrra aastas. Rahvastikuprognosis näitab praeguste trendide jätkudes elanikkonna kahanemist. Piirkond on hõredalt asustatud, keskmine tihedus on 8 inimest km² kohta. Seejuures on see Misso ja Orava kantides veidi enam kui 3 inimest km² ja Räpinas üle 16.

PVL on asutatud LEADER-programmi elluviimiseks piirkonnas. Programmi vahendite kasutuselevõtuks perioodil 2023–2027 peavad kohalikud tegevusrühmad koostama strateegia. Strateegia peab tuginema piirkonna väljakutsetele ja arengueeldustele, võttes arvesse elanikkonna soove ja ootusi. Samuti peab see **LEADER-põhimõtetest¹ ja sekkumise üld- ja erieesmärkidest:**

- Maapiirkondades atraktiivse elu- ja ettevõtluskeskkonna ning aktiivsete ja ühtehoidvate kohalike kogukondade terviklik arendamine
 - Ettevõtluse arendamine, eelkõige uute tasuvate töökohtade ja/või innovaatiliste lahenduste kaudu
 - Kohalike kogukondade, elanike ning noorte tulevikuliidrite võimestamine
 - Teenuste kättesaadavuse parandamine, sh kogukonnateenuse arendamise kaudu
 - Keskkonna- ja kliimasõbralike (sh bio- ja ringmajandust propageerivate) lahenduste välja töötamine ning rakendamine
 - Maaelu positiivse kuvandi säilitamine ja propageerimine, sh arukate külade edendamine

PVL-i strateegia koostamist alustati piirkonna ettevõtjate, kolmanda sektori organisatsioonide esindajate, kohalike omavalitsuste ja teiste asjast huvitatud isikute koosloomes (**Lisa 2. Strateegia koostamise protsess**) 2022. a märtsis, mil üldkoosolek

¹ **Põhimõtted:** 1) piirkonnapõhine lähenemine, 2) altpoolt tulev algatus, 3) avaliku ja erasektori partnerlus, 4) uuendusmeelsuse soosimine, 5) integreeritud ja mitut valdkonda hõlmav lähenemine, 6) võrgustikutöö soosimine, 7) koostöö edendamine

kinnitas strateegia ettevalmistamise tegevuskava. Vajaliku sisendi saamiseks korraldati mitmesuguseid arutelusid ning koostati tegevuspiirkonna profiil ja analüüs (**vormistatud eraldiseisva dokumendina**).

PVL-i strateegia koosneb kolmest osast. Esimeses osas on välja toodud piirkonna strateegia – visioon, eesmärgid ja toetusmeetmed. Teine osa sisaldab strateegia elluviimise kirjeldust – rahastamiskava, taotlusvoorude ja hindamise korraldust ning hindamiskriteeriume. Kolmas osa keskendub seiresüsteemi kirjeldusele.

Suur tänu kõikidele strateegia koostamises osalejatele!

Strateegia jõustub 1. jaanuarist 2024. aastal.

1 Strateegia

Piiriveere Liidri strateegia koostamisel on arvestatud LEADER-sekkumise üld- ja erieesmärke, tegevuspiirkonna analüüsi (**Lisa 1. Tegevuspiirkonna profiil ja analüüs**), mitmete aruteluseminaride sisendit ning juhtrühma ettepanekuid, samuti on lähtutud teistest piirkonda puudutavatest riikliku ja kohaliku tasemega arengudokumentidest (**Lisa 3. Seosed teiste arengudokumentidega**).

Strateegia koosneb **visioonist** (üldistav kirjeldus soovitud tulevikust), **eesmärkidest** (kirjeldus konkreetse valdkonna soovitud tulevikust), **tulemusnäitajatest** (eesmärkide saavutamist mõõtvad näitajad), **meetmetest** (eesmärgi saavutamiseks mõeldud tegevuste kogum)² ning **väljundnäitajatest** (meetmete elluviimist mõõtvad ja eelistusi esile toovad³ näitajad) (Tabel 1).

Seejuures võib eesmärgi täitumist mõõta mitme näitajaga. Igale eesmärgile vastab aga üks konkreetne meede, millel omakorda võib olla mitu väljundnäitajat.

Tabel 1. Strateegia ülesehitus

Visioon: Ärkse Piiriveere väärt elukeskkonnas on elujõulised kultuuritraditsioonid ja ettevõtlus	
Eesmärk	Meede
Piiriveeres on väärt elukeskkond ja elujõuline kultuuriruum	Elukeskkond
Piiriveeres on elujõuline ja uusi lahendusi loov ettevõtlus	Ettevõtlus
Piiriveeres on ärksad kogukonnad ja ettevõtted	Teadmiste ja oskuste arendamine (ühisprojektide meede)
Piiriveere elanikud on sotsiaalselt kaasatud, tundes ennast kogukonna täieõiguslike liikmetena	Sotsiaalne kaasatus (Euroopa Sotsiaalfond+ meede)
Piiriveere Liider osaleb aktiivselt sise- ja välisriiklikes koostöövõrgustikes, et parimad praktikad piirkonnas leviksid	LEADER-koostöö (tegevusrühma meede)

1.1 Visioon 2027+

Ärkse Piiriveere väärt elukeskkonnas on elujõulised kultuuritraditsioonid ja ettevõtlus.

1.2 Eesmärgid, mõõdikud ja meetmed

1.2.1 Elukeskkond

Eesmärk nr 1: Piiriveeres on väärt elukeskkond ja elujõuline kultuuriruum.

Piiriveere tegevuspiirkonda iseloomustab hõre asustus, elanikkonna vananemine ja vähenemine. Nendes tingimustes ei vasta avalik ruum, sh hooned inimeste ootustele. Et

² LEADER-i kontekstis on tegevusteks taotlejate poolt esitatavad projektid.

³ Iseloomustavad, milliseid teemasid meetmete puhul oluliseks peetakse (kohalike ressursside väärimine, noorte kaasamine jms) – soovitakse taotlusi, mis panustavad ühte või mitmesse väljundnäitajasse.

maapiirkond oleks alalise elukohana atraktiivne, on tarvidus panustada selle arendamisse ja tänapäevastamisse.

Piirkonna eristuvaks tugevuseks on omanäolised kultuuriruumid (võro, seto, vanausu), mille pärast on põhjust siia tulla. Setomaa on Eestis ja ka mujalgi tugev kaubamärk. Säilinud on pikaajased kultuuritraditsioonid ja -objektid, mida on järjepidevalt edasi arendatud. Need on selged konkurentsieelised, mida saab piirkonna hüvanguks ära kasutada. Kohalikul pärandil põhineva potentsiaali rakendamiseks on asjakohane toetada selle säilitamist, taastamist ja arendamist. Muuhulgas vajab korrastamist ka puhkemajanduse avalikuks kasutuseks mõeldud infrastruktuur.

Tabel 2. Eesmärgi nr 1 tulemusnäitajad

Möödik	Algtase 2023	Sihttase 2029	Allikas
Piirkonna elanikkonna dünaamika	Vähenevmine 1,5% aastas	Vähenevmine väiksem kui 1,5% aastas	Rahvastikuregister
Keskkonnasäästlikkusele ning kliimamuutuste leevendamisele kaasa aitavate projektide arv ⁴	0	5	Projektide elluviijate tagasiside (kogutakse e-PRIA-s)
Kasusaajate arv ⁵	0 ⁶	20% (u 1800 tegevuspiirkonna elanikku)	Projektide elluviijate tagasiside (kogutakse e-PRIA-s)

Tabel 3. Meede nr 1: elukeskkond

Näitaja	Sisu
Meetme osakaal rahastusest	30%
Toetatavad tegevused	<ul style="list-style-type: none"> Vaba aja veetmise võimaluste (huvi- ja sporditegevus, avalik ruum jms) loomine või arendamine Investeeringud külaelu ja elukeskkonna edendamisse (taristusse, ehitistesse, seadmetesse, tarkvarasse, rajatistesse jne), sh taastuvenergia lahendustesse ja kiire internetiühenduse loomisse Materiaalse kultuuripärandi objektide säilitamine, taastamine ning arendamine Investeeringud puhkemajanduse avalikku infrastruktuuri (objektide tähistamine, sh kohavisuaali loomine ja rakendamine, viidastamine, miljööväärtuslike kohtade parendamine, puhkealade arendamine jms) Keskkonnaseisundi parendamine Looduskeskkonna kättesaadavuse suurendamine Turvalisuse tõstmine Investeeringuga seotud järelevalvetegevused Investeeringut ette valmistavad tegevused, kui investeering viiakse ellu sama projekti raames ja ettevalmistava tegevuse maht ei ületa 10% projekti kogumaksumusest

⁴ Kohustuslik seirenäitaja **R.27** (selliste tegevuste arv, mis aitavad kaasa keskkonnasäästlikkusele ning kliimamuutuste leevendamise ja nendega kohanemise eesmärkide saavutamisele maapiirkondades)

⁵ Kohustuslik seirenäitaja **R.41** (nende maapiirkondade elanike osakaal, kes saavad kasu paremast juurdepääsust teenustele ja taristule ühise põllumajanduspoliitika toetuse kaudu)

⁶ Mõõtmist alustatakse käesoleva strateegia elluviimisega ehk hinnatakse konkreetse strateegia mõju elanikkonnale.

Mittetoetatavad tegevused	<ul style="list-style-type: none"> • Investeeringut ette valmistavad tegevused, kui need viiakse ellu eraldiseisva projektina • Kinnistu ost • Vabatahtliku töö arvestamine omafinantseeringuna • Investeeringud taastuenergia lahendustesse ja kiire internetiühenduse rajamise, kui kasusaajaks on üksikud eramud • Projektijuhtimine
Toetuse saajad	Piiriveere Liidri tegevuspiirkonnas tegutsevad: <ul style="list-style-type: none"> • Kolmanda sektori organisatsioonid • Omavalitsused • FIE-d, mikroettevõtted, väikese ja keskmise suurusega ettevõtted
Nõuded toetuse saajale	<ul style="list-style-type: none"> • Tegevus tuleb ellu viia Piiriveere Liidri tegevuspiirkonnas või peab see olema suunatud piirkonna hüvanguks
Toetussummad (EUR)	<ul style="list-style-type: none"> • Minimaalne: 3000 • Maksimaalne: 50 000
Toetuse määr	<ul style="list-style-type: none"> • Kolmanda sektori organisatsioonide puhul 90% • Omavalitsuse projektide puhul 70% • Ettevõtete projektide puhul 60%
Väljundnäitajad	<ul style="list-style-type: none"> • Uute vaba aja veetmise võimaluste arv • Täiendatud või parandatud kvaliteediga vaba aja veetmise võimaluste arv • Keskkonnasõbralike lahenduste arv • Taastatud pärandkultuuri objektide arv • Edasi arendatud pärandkultuuri objektide arv • Turvalisuse tõstmisele suunatud projektide arv

1.2.2 Ettevõtlus

Eesmärk nr 2: Piiriveeres on elujõuline ja uusi lahendusi loov ettevõtlus.

Kagu-Eestis on põllumajandussektoril oluliselt suurem osakaal kui mujal riigis. Piiriveere tegevuspiirkonna näitajad on selles valdkonnas veelgi kõrgemad – pea 40% ettevõtetest tegutseb just selles valdkonnas. Sellest tulenevalt on mitmed tegevusalad kaetud ebapiisaval määral. Samuti on oluline teadvustada, et traditsiooniline põllumajandus ei ole kõrget lisandväärtust ega suurt hulka töökohti loov. Sellistes tingimustes jäävad noored erialaspetsialistid sageli rakendamata ja peavad töö leidmiseks mujale siirduma.

Samuti on väljakutseks ettevõtlusaktiivsus. Kuigi üldiselt on ettevõtete arv viimastel aastatel suurenenud, on ka ettevõtete surmamäär kõrge. Piirkonna elujõulisuse kindlustamiseks on uute ettevõtete loomine aga oluline.

Ühe piirkonna nõrkusena on välja toodud majanduslik mahajäämus ja väikesed sissetulekud. Olukorra parandamiseks on tarvis ettevõtlust toetada, et tekiks uued ettevõtted uutes tegevusvaldkondades ja olemasolevad laiendaksid oma spektrit.

Tabel 4. Eesmärgi nr 2 tulemusnäitajad

Möödik	Algtase 2023	Sihttase 2029	Allikas
Toetust saanud ettevõtete müügitulu kasv aasta peale projekti elluviimist	0 ⁷	10%	Äriregister
Toetust saanud ettevõtete lisandväärtuse kasv töötaja kohta aasta peale projekti elluviimist	0	10%	Äriregister
Keskkonnasäästlikkusele ning kliimamuutuste leevendamisele kaasa aitavate projektide arv ⁸	0 ⁹	10	Projektide elluvijate tagasiside (kogutakse e-PRIA-s)
Uute töökohtade arv ¹⁰	0	10	Projektide elluvijate tagasiside (kogutakse e-PRIA-s)
Toetust saanud ettevõtete arv ¹¹	0	45 ¹²	Projektide elluvijate tagasiside (kogutakse e-PRIA-s)

Tabel 5. Meede nr 2: ettevõtlus

Näitaja	Sisu
Meetme osakaal rahastusest	45%
Toetatavad tegevused	<ul style="list-style-type: none"> • Investeeringud ettevõtete põhivarasse (taristusse, ehitistesse, seadmetesse, tarkvarasse, rajatistesse jne), sh keskkonnasõbralikesse lahendustesse ja kiire internetiühenduse loomisse • Investeeringuga seotud järelevalvetegevused • Investeeringut ette valmistavad tegevused, kui investeering viiakse ellu sama projekti raames ja ettevalmistava tegevuse maht ei ületa 10% projekti kogumaksumusest • Koolitus, kui see on seotud põhivara kasutusele võtmisega ega ületa 10% investeeringu mahust
Mittetoetatavad tegevused ¹³	<ul style="list-style-type: none"> • Investeeringut ette valmistavad tegevused, kui need viiakse ellu eraldiseisva projektina • Taastuvenergia lahenduste paigaldamine eraldiseisva projektina • Kinnistu ost • Projektijuhtimine • Vabatahtliku töö arvestamine omafinantseeringuna
Toetuse saajad	Piiriveere Liidri tegevuspiirkonnas tegutsevad: <ul style="list-style-type: none"> • FIE-d, mikroettevõtted, väikese ja keskmise suurusega ettevõtted

⁷ Algtase on 0, kuna mõõdetakse toetuse ergutavat mõju toetuse saajale. Arvutuskäik: aluseks võetakse toetust saanud ettevõtte müügitulu toetuse taotlemise aastal ja aasta peale projekti elluviimist. Müügitulu põhjal arvestatakse kasv (või vähenemine). Perioodi lõpus arvestatakse keskmine kasv kõikide toetust saanud ettevõtete kohta.

⁸ Tegemist on ühise põllumajanduspoliitika strateegiakava kohustusliku seirenäitajaga **R.27** (selliste tegevuste arv, mis aitavad kaasa keskkonnasäästlikkusele ning kliimamuutuste leevendamise ja nendega kohanemise eesmärkide saavutamisele maapiirkondades).

⁹ Mõõtmist alustatakse käesoleva strateegia elluviimisega ehk hinnatakse konkreetse strateegia mõju.

¹⁰ Kohustuslik seirenäitaja **R.37** (ühise põllumajanduspoliitika projektides toetatud uued töökohad)

¹¹ Kohustuslik seirenäitaja **R.39** (ühise põllumajanduspoliitika toetusel arendatud maapiirkondade ettevõtete, sealhulgas biomajanduse ettevõtete arv)

¹² Eelmisel perioodil said toetust ligikaudu 100 ettevõtet. Kuivõrd aga algav periood on lühem ja toetusmäär suurem, eeldatakse väiksemat toetuse saajate arvu, kuid suuremahulisemaid projekte.

¹³ **Läbivalt kõikide meetmete puhul:** mittetoetatavad on kõik meetme määruuses loetletud mitteabikõlblikud tegevused.

	<ul style="list-style-type: none"> Kolmanda sektori organisatsioonid, kui nende tegevus on suunatud ettevõtlusele <p>Toetust ei saa taotleda meetme määruses loetletud välistatud tegevusaladele</p>
Nõuded toetuse saajale	<ul style="list-style-type: none"> Tegevus tuleb ellu viia Piiriveere Liidri tegevuspiirkonnas või peab see olema suunatud piirkonna hüvanguks Kui toetuse summa ületab 25 000 eurot, tuleb taotluses täiendavalt selgitada äriplaani, sh investeeingu ja/või tegevuse majanduslik mõttekus, klientide arvu prognoos, tulud ja kulud tulevikus¹⁴ Positiivse rahastusotsuse saanud taotleja ei tohi toetust taotleda kahest järgmisest voorust
Toetussummad (EUR) ¹⁵	<ul style="list-style-type: none"> Minimaalne: 5 000 Maksimaalne: 75 000
Toetuse määr	<ul style="list-style-type: none"> 60%
Väljundnäitajad ¹⁶	<ul style="list-style-type: none"> Uute töökohtade arv Säilitatud töökohtade arv Uuenduslike projektide arv Uute või arendatud teenuste ja toodete arv Kohalikke ressursse väärindavate projektide arv Projektide arv, milles mikro- ja väikeettevõtted teevad koostööd keskmiste ja/või suurtega Ettevõtete omaosaluse summa

1.2.3 Teadmiste ja oskuste arendamine (ühisprojektide meede)

Eesmärk nr 3: Piiriveeres on ärksad kogukonnad ja ettevõtted.

Lisaks füüsilisele keskkonnale on oluline vaimne – haridus, vaba aja veetmise võimalused jms. Suhteliselt väikese tulubaasiga omavalitsused ei suuda seda kõike, sh näiteks haridusinnovatsiooni üksinda tagada. Seetõttu on oluline kogukondade kaasa löömine ja panustamine. Senine kogemus on näidanud, et piirkonnas on ärksaid inimesi, kes on valmis kodukoha arendamisse panustama. Neid on aga tarvis toetada, panustades muuhulgas järelkasvu tekkimisse ning teadmiste ja oskuste arendamisse.

Vajadus on ka kogukondade edasise aktiveerimise järele. Eraldi vajadusena võib veel välja tuua tervislike eluviiside edendamise elanikkonna hulgas.

Lisaks investeeingutele vajavad ettevõtted muid arendustegevusi, sh tuge tootearendusel ning turunduses, võtmaks kasutusele uusi tehnoloogiaid, uuendamaks protsesse jne.

Piirkonna kultuurilise omanäolise võtmes on oluline turundustegevus ja ühispakettide loomine, mis võimaldaks ühest küljest pakkuda paremat ja mitmekesisemat külastuskogemust ning teisest suurendada turismiettevõtjate sissetulekuid.

¹⁴ Põhjendused esitatakse taotluses, eraldi äriplaani koostamist ei nõuta. Väiksemate toetussummade puhul tuleb samuti majanduslikku mõttekust selgitada, kuid väiksema põhjalikkusega.

¹⁵ Toetus võib olla vähese tähtsusega abi.

¹⁶ **Läbivalt kõikide meetmete puhul:** esialgu näitajatele sihttasemeid ei määratleta, vaid jälgitakse jooksvalt vastavate taotluste arvu.

Tabel 6. Eesmärgi nr 3 tulemusnäitajad

Möödik	Algtase 2023	Sihttase 2029	Allikas
Toetatud sündmuste külastajate arvu kasv	0	25%	Projektide elluvijate andmed
Piiriveere koostööpiirkonda puudutavate meediakajastuste arv üleriigilise levikuga kanalites	Ei ole mõõdetud	Trend: kasvav	Meediamonitoring
Uute töökohtade arv ¹⁷	0	5	Projektide elluvijate tagasiside (kogutakse e-PRIA-s)
Toetust saanud ettevõtete arv ¹⁸	0	15	Projektide elluvijate tagasiside (kogutakse e-PRIA-s)
Toetatud projektide arv ¹⁹	0	6 ²⁰	Projektide elluvijate tagasiside (kogutakse e-PRIA-s)

Tabel 7. Meede nr 3: teadmiste ja oskuste arendamine (ühisprojektid)

Näitaja	Sisu
Meetme osakaal rahastusest	20%
Toetatavad tegevused	<ul style="list-style-type: none"> • Teenuste ja toodete arendus ettevõtetel • Ettevõtte arendamine (mentorlus, koolitused, kootsing jms) • Turundus • Haridusinnovatsiooni toetamine • Elanikkonna teadmiste ja oskuste tõstmine (koolitused, seminarid, õppereisid jms) • Elanikkonna terviseteadlikkuse ja tervislike eluviiside edendamine • Kogukondade aktiveerimine ja koostöövõrgustike arendamine, sh arukate külade strateegiate koostamine • Piirkonna tuntuse tõstmine (kohaturundus, pakettide loomine jms) • Mitmesuguste sündmuste, sh suursündmused, festivalid, külapeod jms • Koolituste korraldamine, mis aitavad kaasa piirkonna tuntuse tõstmisele (teenindus, turundus, müük jms) • Immateriaalse kultuuripärandi (meedia, materjalid, sündmused jms) säilitamine, taastamine ja arendamine • Projektijuhtimine
Mittetoetatavad tegevused	<ul style="list-style-type: none"> • Investeeringud • Kinnistu ost • Vabatahtliku töö arvestamine omafinantseeringuna
Toetuse saajad	Piiriveere Liidri tegevuspiirkonnas või tegevuspiirkonna hüvanguks tegutsevad: <ul style="list-style-type: none"> • Kolmanda sektori organisatsioonid, sh kohalik tegevusrühm • Omavalitsused • FIE-d • Mikro- ja väikeettevõtted
Nõuded toetuse saajale	<ul style="list-style-type: none"> • Tegevus tuleb ellu viia Piiriveere Liidri tegevuspiirkonnas või peab tegevus olema suunatud tegevuspiirkonna hüvanguks

¹⁷ Kohustuslik seirenäitaja **R.37** (ühise põllumajanduspoliitika projektides toetatud uued töökohad)

¹⁸ Kohustuslik seirenäitaja **R.39** (ühise põllumajanduspoliitika toetusel arendatud maapiirkondade ettevõtete, sealhulgas biomajanduse ettevõtete arv)

¹⁹ Kohustuslik seirenäitaja **R.40** (toetatud arukate külade strateegiate arv)

²⁰ Arvestatud on, et iga 2017. a haldusreformieelse omavalitsuse (kandi) kohta võiks koostada ühe arukate külade strateegia (kogukondliku kokkuleppe vms).

	<ul style="list-style-type: none"> • Projekti, mille põhisisuks on turundus, koosseisus tuleb esitada turundusplaan²¹ • Ühele suursündmusele/festivalile²² võib programmiperioodi jooksul taotleda toetust kuni kaks korda • Positiivse rahastusotsuse saanud taotleja ei või ühele ja samale suursündmusele saada toetust üle kahe korra
Toetussummad (EUR)	<ul style="list-style-type: none"> • Minimaalne: 3000 • Maksimaalne: 25 000
Toetuse määrad	<ul style="list-style-type: none"> • 90% tulu mitteteenivate projektide puhul • 60% ettevõtlusele suunatud projektide, sh suurürituste puhul
Väljundnäitajad	<ul style="list-style-type: none"> • Koolitustel osalenute arv, sh: <ul style="list-style-type: none"> ○ Ettevõtlusprojektides ○ Kogukondade projektides • Sündmuste arv, sh: <ul style="list-style-type: none"> ○ Suursündmused ○ Muud sündmused (külapeod jms) • Turundusprojektide arv • Uute pakettide arv • Taastatud ja edasi arendatud immateriaalse pärandkultuuri objektide arv • Kaasatud organisatsioonide arv

NB! Meetme nr 3 projekte saab ellu viia üksnes ühisprojektidena, s.o osalema peab vähemalt kaks partnerit, kellest üks ei ole kohalik tegevusrühm.

1.2.4 Sotsiaalne kaasatus (Euroopa Sotsiaalfond+ meede)

Eesmärk nr 4: Piiriveere elanikud on sotsiaalselt kaasatud, tundes ennast kogukonna täieõiguslike liikmetena.

Piirkonnas on identifitseeritud mitmeid sotsiaalvaldkonna kitsaskohti. Peamised nendest on:

- Töötajate puudus valdkonnas (hooldajad, tegevusjuhendajad, huvijuhid jt); tegemist on nii vaimselt kui mõnikord ka füüsiliselt raske tööga. Vajadus on koolituste ja enesehoiu järele.
- Valdkonnas on vähe uuendusi, töötajad ei rakenda neid pahatihti.
- Piirkonna elanikkonna hulgas on oluline hulk neid inimesi, kes võiksid kas või osalise koormusega töötada, kuid ei tee seda, ja elatuvad toetustest. Töötukassa küll probleemiga mingil määral tegeleb, kuid tarvidus on süsteemse lähenemise järele – n-ö piirkonna personali spetsialist, kes igapäevaselt nende inimeste kaasamise ning tööle aitamisega tegeleks (nn kogukonna tööbors).
- Teatud grupp inimesi (näiteks eakad) on ükski ja vajavad lisaks abile igapäevaste tegevustega toime tulemisel ka niisama seltsi.

²¹ Turundusplaan peab sisaldama eeldatavat tulemust, sh mõõdikuid, tegevusplaani, eelarvet, turundustegevuse sihtgruppe ja turunduskanaleid.

²² Suursündmuse/festivali all peetakse silmas üritust, mille minimaalne osalejate arv on 500.

Nende teemade adresseerimiseks on kavandatud eraldi meede, mida rahastatakse Euroopa Sotsiaalfondist. Adresseeritakse mõlemat eesmärki:

- Pikaajalise hoolduse teenuste kättesaadavuse ja kvaliteedi parandamine ning hoolduskoormuse leevendamine
- Inimväärikuse tagamine ning sotsiaalse kaasatuse suurendamine

Tabel 8. Eesmärgi nr 4 tulemusnäitajad

Mõõdik	Algtase	Sihttase	Allikas
Kasusaajate arv	0	750	Projektide elluvijate tagasiside
Projektide arv	0	25 ²³	Taotlused

Tabel 9. Meede nr 4: sotsiaalne kaasatus

Näitaja	Sisu
Meetme osakaal rahastusest	Rahastamine toimub eraldiseisvast allikast: Euroopa Sotsiaalfond+
Toetatavad tegevused	<ul style="list-style-type: none"> • Sotsiaalteenuste arendamine täisealiste²⁴ sihtgrupile (sh teavitus- ja ennetustegevus, nõustamine, koolitus jms) • Projektijuhtimine • Koolituse, seminari, teabepäeva ja muu samalaadse ürituse korraldamine • Uuringute läbiviimine ja ekspertide kaasamine • Teabematerjali koostamine ja väljaandmine • Veebilehe loomine • Riigisisel ja välisriigis toimival seminaril, konverentsil, messil või õppereisil osalemine • Ligipäasetavuse parandamine • Väikevahendite, mis on olulised tegevuste elluviimiseks ja mida ei võeta arvele põhivarana ega moodusta tegevuse mahust üle 15%, soetamine
Mittetoetatavad tegevused	<ul style="list-style-type: none"> • Investeeringud
Toetuse saajad	Toetuse saaja on kohalik tegevusgrupp: MTÜ Piiriveere Liider, kes korraldab tegevuste elluvijate leidmiseks minivoore, mille taotlusi hinnatakse sarnaselt teistele meetmetele
Nõuded toetuse saajale	<ul style="list-style-type: none"> • Tegevuse elluvijaja võib olla tegevuspiirkonnas tegutsev kohaliku omavalitsuse üksus, vabaühendus või FIE, mikro- ja väikeettevõtte, v.a kohalik tegevusrühm • Ei rahastata tegevusi, mis on seaduse järgi kohaliku omavalitsuse ülesandeks või mida juba rahastatakse mõnest muust allikast
Toetussummad (EUR)	<ul style="list-style-type: none"> • Minimaalne: 1000 • Maksimaalne: suurim määrukses lubatud miniprojekti maksumus
Toetuse määr	100%

²³ Piiriveere koostööpiirkonnale Euroopa Sotsiaalfond+ ja riikliku kaasfinantseeringu summa on u 150 tuhat eurot. Arvestades, et ühe projekti maksimaalne suurus saab olla u 6000 eurot, on võimalik läbi viia u 25 projekti.

²⁴ Täisealiseks loetakse meetme mõistes isikut alates 16. eluaastast.

1.2.5 LEADER-koostöö (tegevusrühma meede)

Eesmärk nr 5: Piiriveere Liider osaleb aktiivselt sise- ja välisriiklikes koostöövõrgustikes, et parimad praktikad piirkonnas leviksid.

Koostöö teiste tegevusrühmadega Eestis ja välismaal on näidanud, et see on hea õppimis- ja praktikate sissetoomise võimalus. Kavas on sellega ka käesoleval perioodil jätkata, kitsendades mõnevõrra fookust, et ressursside piiratuse tingimustes killustumist vähendada.

Peamised koostööprojektide valdkonnad on määratletud koostöös teiste regiooni LEADER-tegevusrühmadega (Põlvamaa Partnerluskogu, Võrumaa Partnerluskogu, Valgamaa Partnerluskogu):

- Kogukondade koostöö, sh:
 - Eestvedajate leidmine ja võimestamine, noorte kaasamine
 - Kogukonnainnovatsioon (arukad kogukonnad, nutikas transport)
- Taotlejate ettevalmistamine
 - Innovatsioon (uuenduslikke lahendusi loovad projektid)
- Ettevõtete ning teadus- ja arendusasutuste koostöö initsieerimine

PVL-i üldkoosolek võib vastavalt vajadusele algatada koostööprojekte ka muudel teemadel, kui need aitavad kaasa visiooni ja strateegiliste eesmärkide saavutamisele.

Tabel 10. Eesmärgi nr 5 tulemusnäitajad

Mõõdik	Algtase 2023	Sihhtase 2029	Allikas
Projektide tegevustes osalejate rahulolu	Ei ole mõõdetud	Vähemalt 75% vastanutest on väga rahul või rahul	Uuring koostööprojektides osalenute hulgas

Tabel 11. Meede nr 5: LEADER-koostöö

Näitaja	Sisu
Meetme osakaal rahastusest	5%
Toetatavad tegevused	<ul style="list-style-type: none">• Koolitused• Õppereisid• Turundus• Ekspertide kaasamine• Asjade ost, kui see on tegevuse elluviimiseks vältimatult vajalik• Projektijuhtimine
Mittetoetatavad tegevused	<ul style="list-style-type: none">• Investeeringud• Vabatahtliku töö arvestamine omafinantseeringuna
Toetuse saajad	Toetuse saaja on kohalik tegevusgrupp: MTÜ Piiriveere Liider
Nõuded toetuse saajale	<ul style="list-style-type: none">• Tegevus tuleb ellu viia Piiriveere Liidri tegevuspiirkonnas või peab see olema suunatud piirkonna hüvanguks
Toetussummad (EUR)	<ul style="list-style-type: none">• Otsustab üldkoosolek
Toetuse määr	90%
Väljundnäitajad	<ul style="list-style-type: none">• Kaasatud Eesti-siseste organisatsioonide arv• Kaasatud rahvusvaheliste organisatsioonide arv• Noortealgatuste arv

NB! Tegemist on tegevusrühma meetmega koostööprojektide elluviimiseks! Need projektid ei läbi hindamisprotsessi, vaid kuuluvad kinnitamisele üldkoosoleku poolt.

1.3 Strateegia uuenduslikkus ja integreeritus

Piiriveere Liidri strateegia 2023–2027 keskendub sarnaselt eelmise perioodi omale ettevõtluusele, kogukondadele ja elukeskkonnale, lähtudes konkreetsetes tegevuspiirkonnas määratletud vajadustest ning arengueeldustest (neid on käsitletud tegevuspiirkonna analüüsidokumendis). Sel viisil on tagatud järjepidevus, kuna lahendamist vajavad küsimused ei ole ajas olulisel määral muutunud. Seetõttu ei oleks täiesti uute toetussuundade valimine õigustatud.

Teisest küljest on sisse toodud mõningad uuendused. Nendeks on piirkonna eripärale fookuseeritus ja sotsiaalvaldkonna toetamine. Piiriveere on kultuuriliselt väga erilmeline ja rikas piirkond. Pärandkultuuri säilitamist ja arendamist toetatakse nii elukeskkonna kui ka teadmiste ja oskuste meetme raames. Samuti ei ole varasemalt toetatud ühiskonna haavatavamatele gruppidele suunatud tegevusi, mida nüüd adresseerib sotsiaalse kaasatuse meede.

Projektide tasandi uuenduslikkust, samuti koostöisust ja keskkonnasäästlikkust käsitletakse hindamiskriteeriumite kaudu. Need projektid, mis panustavad ühte või mitmesse nn horisontaalsesse näitajasse, saavad hindamisel enam punkte.

PVL-i strateegia on koostatud, lähtuvalt LEADER-lähenemise üldpõhimõtetest, samuti teistest riikliku ja regionaalse tasandi arengudokumentidest. Sel viisil on tagatud omavaheline kooskõla, et sinne strateegia panustaks ka laiemalt Eesti ühiskonnas määratletud väljakutsete lahendamisse.

Strateegia ülesehitust on võrreldes eelmise perioodiga ka mõnevõrra lihtsustatud. Konkreetsele eesmärgile vastab üks meede, mis võimaldab taotlejail paremini mõista, mida ühe või teisega saavutada tahetakse. Samuti teeb selline ülesehitus hilisema seire lihtsamaks.

Samuti on konkreetsemalt sihistatud ja ka lähemate partneritega kokku lepitud LEADER-koostöö suunad. Sel viisil on suhteliselt väikeste ressursside puhul võimalik hõlpsamini tulemusi saavutada, kuna killustatus on väiksem.

2 Strateegia elluviimine

PVL-i strateegiat viiakse ellu toetusmeetmete kaudu, mis on kirjeldatud peatükis **1.2 Eesmärgid, mõõdikud ja meetmed**.

Strateegia elluviimine sisaldab:

- Organisatsiooni juhtimist ja arendamist – strateegia elluviimise tagamine, sh taotlusvoorude korraldamine ja LEADER-koostöö meetme elluviimine
- Taotluste menetlemine ja hindamine
- Teavitamine – potentsiaalsete taotlejate informeerimine pakutavatest meetmetest ja nende võimestamine
- Strateegia elluviimise seiret – tulemuslikkuse hindamine ja vajadusel korrektuuride tegemine

2.1 Strateegiat elluviiv organisatsioon

PVL-i strateegiat viib ellu LEADER-meetme kohalik tegevusrühm – MTÜ Piiriveere Liider, mida on täpsemalt kirjeldatud **tegevuspiirkonna profiilis ja analüüsis** (eraldiseisev lisa).

PVL-i juhtimisorganiteks on üldkoosolek, juhatus ja büroo. Vastavalt vajadusele moodustatakse komisjone (hindamiskomisjon) ja töörühmi, samuti palgatakse täiendavaid spetsialiste. Töötajate tööülesanded kinnitab juhatus eraldi ametijuhenditena, kuna strateegia elluviimise käigus võib tekkida vajadus palgata täiendavaid inimesi ja/või muuta olemasolevate kohustusi.

PVL-i põhiroll on käesoleva strateegia elluviimine, s.o LEADER-meetme ja Euroopa Sotsiaalfond+ toetuste administreerimine. Lisaks tegeleb organisatsioon kogukondade võimestamise ja potentsiaalsete taotlejate informeerimisega ning viib ellu piirkonnaüleseid projekte LEADER-koostöö meetme kaudu.

PVL-i arendusvõimekuse tõstmine toimub peamiselt LEADER-koostöö meetme kaudu. Seejuures on koostöös põhipartneritega määratletud fookusteemad (kogukondade koostöö, taotlejate ettevalmistamine ja ettevõtete ning teadus- ja arendusasutuste koostöö initsieerimine).

PVL ei dubleeri maakondlike arenduskeskuste funktsioone, kuid teeb ühiste teemade adresseerimisel nendega tihedat koostööd.

2.2 Rahastamiskava

Strateegia elluviimise rahastamine toimub põhiliselt kahest allikast – LEADER-programmi ja Euroopa Sotsiaalfond+ ressursid. Omafinantseeringu tagamiseks kogutakse liikmemakse. PVL võib lisaks osaleda ka muudest allikatest rahastatud projektides (näiteks Erasmus+ jt), kui need aitavad kaasa strateegia elluviimisele.

Eelarve maht määratakse kindlaks maaeluministri ja sotsiaalkaitseministri määrustega.

Tabel 12. PVL-i eelarve jagunemine

	Meede	Toetus-summa jagunemine	Toetusmäärad	Toetussummad
Toetused (80%)	1. Elukeskkond	30% (ligikaudu 400 tuhat)	<ul style="list-style-type: none"> 90% 70% omavalitsuste projektide puhul 60% ettevõtete puhul 	<ul style="list-style-type: none"> Minimaalne: 3 000 Maksimaalne: 50 000
	2. Ettevõtlus	45% (ligikaudu 600 tuhat)	60%	<ul style="list-style-type: none"> Minimaalne: 5 000 Maksimaalne: 75 000
	3. Teadmiste ja oskuste arendamine (ühisprojektid)	20% (ligikaudu 260 tuhat)	<ul style="list-style-type: none"> 90% tulu mitteteenivate projektide puhul 60% ettevõtlusele suunatud projektide, sh suursündmuste puhul 	<ul style="list-style-type: none"> Minimaalne: 3 000 Maksimaalne: 25 000
	4. Sotsiaalne kaasatus	Rahastatakse ESF+ vahenditest (ligikaudu 150 tuhat)	100%	<ul style="list-style-type: none"> Minimaalne: 1 000 Maksimaalne: suurim määrukses lubatud miniprojekti maksumus
	LEADER-koostöö	5% (ligikaudu 65 tuhat)	90%	Otsustab üldkoosolek
Tegevus- ja elavdamiskulud (20%)	Tegevusrühma kulud (20% kogu eelarvest, sh LEADER-programm ja ESF+ vahendid)	Ligikaudu 360 tuhat	100%	-

Tegevusrühmale eraldatav maksimaalne piirmäär tuleb EL 2021/1060st.

Toetuste eelarve planeeritud jagunemine aastate lõikes on välja toodud alljärgnevas tabelis (Tabel 13).

Tabel 13. PVL-i toetuste planeeritud jagunemine aastate lõikes

2023	2024	2025	2026	2027	2028	2029
Ülemineku- periood	40%	40%	20% Kasutamata osa	Kasutamata osa	Ülemineku- periood	Ülemineku- periood

2.3 Rakenduskavad

Strateegia elluviimine toimub iga-aastaste rakenduskavade kaudu, mille koostab büroo ja kinnitab üldkoosolek. Rakenduskavas määratletakse tegevusrühma eelarvelised vahendid aastaks, sh toetussummade jagunemine meetmete lõikes. Samuti võib rakenduskavaga sätestada teatud kitsendusi – näiteks vähendada meetmete maksimaalse toetussumma suurust (näiteks on ettevõtlusmeetmes üldjuhul kavandatud maksimaalne toetuse summa 50 000 eurot, kuid planeeritakse ka suurprojekte, kus toetussumma küündib 75 tuhande euroni). Nõuded rakenduskavale sätestab LEADER-meetme määrus. Rakenduskava esitatakse Põllumajanduse Registrite ja Infosüsteemi Ametile.

Sotsiaalse kaitse suurendamise meetme rakenduskava esitatakse Riigi Tugiteenuste Keskusele. Tegemist on meetme rakendamiseks mõeldud katusprojekti (nn vihmavarjuprojekti) kirjeldusega, mille nõuded sätestatakse eraldi. Samuti sätestatakse eraldi kord vihmavarjuprojekti elluviimiseks, sh miniprojektide voorude korraldamiseks.

2.4 Taotlemine

Taotlusvoore korraldatakse vastavalt üldkoosoleku poolt heaks kiidetud rakenduskavadele. Voorude arvu aastate lõikes otsustab üldkoosolek rakenduskavaga. Sel viisil kindlustatakse eelarve optimaalne kasutus, sh tegevusrühma rahastamine, kuna see on seotud väljamaksete summaga.

Taotlusvoorudest annab PVL avalikkusele teada vastavalt LEADER-meetme määrusele.

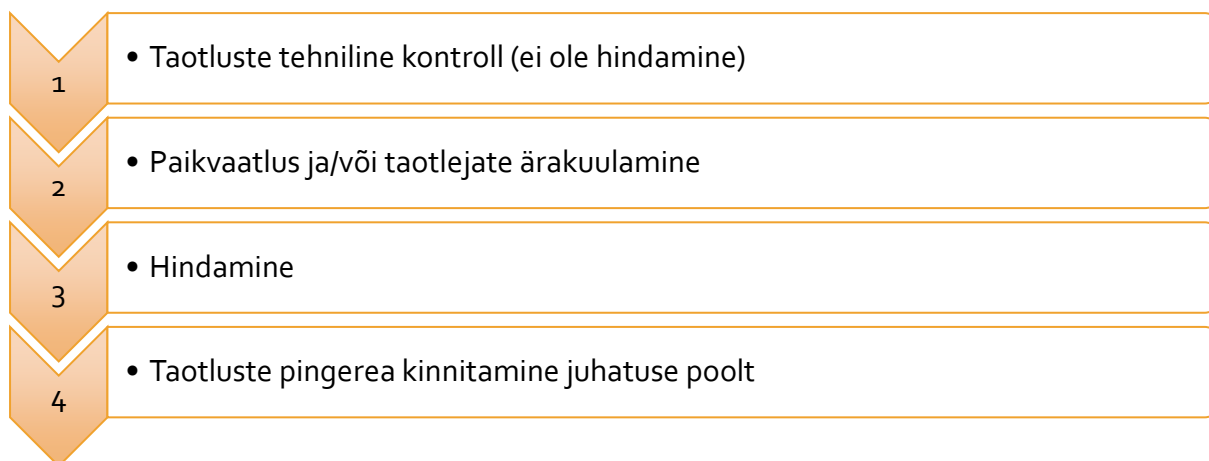
Taotlemine toimub e-PRIA keskkonnas, v.a sotsiaalse kaitse suurendamise meetme puhul, kus taotlused esitatakse otse tegevusrühmale.

PVL-i meetmetest saavad toetust taotleda tegevuspiirkonnas tegutsevad organisatsioonid või peavad kasusaajad olema tegevuspiirkonna elanikud.

Taotlus peab sisaldama informatsiooni, mis on nõutud LEADER-meetme määruhes. Lisaks tuleb taotluses kajastada informatsioon, mis on vajalik hindamiskomisjonile taotluse asjakohasuse hindamiseks. Täpsed nõuded teeb PVL avalikuks oma kodulehel.

2.5 Taotluste hindamine

Taotluste hindamine koosneb neljast üksteisega seotud etapist (Joonis 1). Seejuures on eelmine etapp järgmise sisendiks.

Joonis 1. Hindamisprotsess

Taotluste tehniline kontroll (ei ole hindamine)

Tehniline kontroll sisaldab esitatud dokumentide ja taotlejate nõuetele vastavuse üle vaatamist büroo poolt. Vajadusel antakse taotluse esitajale aeg puuduste likvideerimiseks. Sisulisi hinnanguid tehnilise kontrolli etapis ei anta.

Paikvaatlus ja/või taotlejate ära kuulamine

Paikvaatlusi korraldatakse reeglina investeringuprojektidele osas. Samas võib hindamiskomisjon teha ettepaneku ka muude projektide vaatlemiseks koha peal. Investeringuid mittesisaldavatele taotlustele rakendatakse ära kuulamist – taotleja esitleb oma projekti hindamiskomisjonile.

Paikvaatluse/ära kuulamise viivad läbi vähemalt kolm hindamiskomisjoni liiget, vormistades ka vastavasisulise protokollid.

Hindamine

Komisjoni liikmed taotlusi iseseisvalt vastavalt hindamiskriteeriumitele. Hindamine toimub e-PRIA-s, v.a sotsiaalse kaitse suurendamise meetme puhul. Seal tagab tehnilise lahenduse büroo.

Taotluste arutamiseks viiakse läbi hindamiskomisjoni koosolek. Tulemused (taotluste pingerida meetmete kaupa) vormistatakse protokollina, mis esitatakse PVL-i juhatusele.

PVL-i hindamiskomisjoni moodustamise ja töökorralduse printsiibid ning taotluste menetlemise ja paremusjärjestuse moodustamise tingimused sätestatakse eraldi korras, mis tehakse taotlejatele kättesaadavaks PVL-i veebilehel.

Taotlusi hinnatakse hindamiskriteeriumite alusel (Tabel 14). Taotluste hindamine toimub skaalal 0–3, kus 0 – puudulik, 1 – vähene, 2 – piisav, 3 – väga hea. Kasutusel on lävend – taotlus, mille koondhinne (hindajate aritmeetiline keskmine) on 1,8 või väiksem, jääb rahuldamata. **Kõikidele meetmetele rakendatakse läbivalt samu kriteeriume ja osakaalusid.**

Tabel 14. Hindamiskriteeriumid

Osa	Kriteerium ja osakaal	Kirjeldus	Skaala (0–3)
Taotluse asjakohasus (20%)	Vastavus strateegia visiooni ja eesmärkidega (20%)	<ul style="list-style-type: none"> Hinnatakse, kas ja kuivõrd on taotlus seotud visiooni ja eesmärkidega – kas ja mil määral aitab projekti elluviimine nende saavutamisele kaasa Hinnatakse, kas ja kuivõrd panustab taotlus konkreetse meetme väljundnäitajate sihttasemete saavutamisse 	<p>0 – Taotlus ei ole strateegiaga seotud ega panusta ühtegi väljundnäitajasse</p> <p>1 – Taotlus on strateegiaga vähesel määral seotud ja panustab ühte väljundnäitajasse</p> <p>2 – Taotlus on strateegiaga enamjaolt seotud ja panustab enam kui ühte väljundnäitajasse</p> <p>3 – Taotlus tuleneb otseselt strateegia visioonist ja eesmärkidest ning panustab kõiki konkreetse meetme väljundnäitajatesse</p>
Taotluse panus „kolmikpöörde“ (30%)	Panus rohepöörde (10%)	<ul style="list-style-type: none"> Hinnatakse, kas ja kuivõrd panustab taotlus keskkonna- ja kliimasõbralike (sh bio- ja ringmajandus) lahenduste väljatöötamisse (sh näiteks kohalike ressursside kasutamine, taastuvenergia rakendamine, taaskasutus, ringmajandus jms) 	<p>0 – Taotlus ei panusta üldse keskkonna- ja kliimasõbralike lahenduste väljatöötamisse</p> <p>1 – Taotlus panustab keskkonna- ja kliimasõbralike lahenduste väljatöötamisse vähesel määral</p> <p>2 – Taotlus panustab keskkonna- ja kliimasõbralike lahenduste väljatöötamisse osaliselt</p> <p>3 – Taotlus on keskkonda taastav ja kliimasõbralik</p>
	Uuenduslikkus (10%)	<ul style="list-style-type: none"> Hinnatakse, kas ja mil määral on tegemist uuendusliku lähenemisega²⁵ 	<p>0 – Taotlus ei ole uuendusliku iseloomuga</p> <p>1 – Taotlus on uuendusliku iseloomuga taotleja jaoks</p> <p>2 – Taotlus on uuenduslik tegevuspiirkonnas</p> <p>3 – Taotlus on uuenduslik ka väljaspool tegevuspiirkonda</p>
	Koostöisus (10%)	<ul style="list-style-type: none"> Hinnatakse, kas projekti elluviimine ja/või tulemuste kasutamine toimub koostöös, samuti kas projekti elluviimise järgselt tekivad koostöösised 	<p>0 – Taotleja viib projekti ellu ilma partneriteta, tulemused on kuuluvad üksnes taotlejale²⁶</p> <p>1 – Projekti elluviimine toimub koostöö omas sektoris/valdkonnas, kaasatud on vähemalt 1 partner</p> <p>2 – Projekti elluviimine toimub vähemalt kahe sektori koostöös, kes kõik saavad projektist kasu, kaasatud on enam kui 1 partner</p>

²⁵ Uuenduslikkuse all mõistetakse uue tehnoloogia, protsessi vms kasutusele võtmist.

²⁶ Partnerina ei käsitleta teenuseosutajat, kauba tarnijat või ehitajat.

			<p>3 – Projekt viiakse ellu kolme sektori sisulises koostöös, tulemused on mõeldud kõikidele kasutamiseks</p>
Tegevuste/investeeringute kehtlikkus (30%)	<p>Tulemuste majanduslik elujõulisus (20%)</p>	<ul style="list-style-type: none"> Hinnatakse, kas ja mil määral on projekti tulemused tagatud peale toetusrahade lõppemist, kuidas on kaetud objektide majanduskulude katmine, vajalik kliendibaas vms 	<p>0 – Tegevused lõppevad projekti lõpuga, investeeringuobjekti edasine ekspluateerimine ei ole läbi mõeldud</p> <p>1 – Projekti tulemused on vähesel määral kehtlikud</p> <p>2 – Projekti tulemused on enamjaolt kehtlikud</p> <p>3 – Projekti tulemused on arusaadavalt jätkusuutlikud (näiteks teenuse osutamine jätkub ka peale projekti lõppu). Rajatud investeeringuobjektide edasine ekspluateerimine on läbi mõeldud ja tõepärane</p>
	<p>Taotluse realistlikkus (10%)</p>	<ul style="list-style-type: none"> Hinnatakse, kas projektis kavandatud tulemuste saavutamine ning eelarve ja ajakava on selged ning realistlikud 	<p>0 – Tulemuste saavutamine ei ole usutav, ajakava ja eelarve on ebarealistlikud</p> <p>1 – Tulemuste saavutamine on vähesel määral usutav</p> <p>2 – Tulemuste saavutamine on enamjaolt usutav</p> <p>3 – Projekti eelarve on põhjendatud (nt hinnapakkumistega kaetud), ajakava on realistlik. Projekti tulemuste saavutamine on usutav</p>
Taotluse kvaliteet (20%)	<p>Taotluse kvaliteet (10%)</p>	<ul style="list-style-type: none"> Hinnatakse taotluse kvaliteeti – osade omavahelist sidusust, keelelist ja vormistuslikku korrektsust, asjakohaste lisade olemasolu 	<p>0 – Taotluse osad ei ole üksteisega loogiliselt seotud, tekst on raskesti mõistetav, keeleliselt ebakorrekne</p> <p>1 – Taotluse osad on üksteisega vähesel määral seotud, tekst on ebakorrekne ja üldjoontes mõistetav</p> <p>2 – Taotluse osad on üksteisega üldiselt seotud, tekst on enamjaolt mõistetav ja korrektne</p> <p>3 – Projekti eesmärgid, tegevused ja tulemused on omavahel loogiliselt seotud. Taotlus on koostatud keeleliselt ja vormiliselt korrektselt, sisaldades asjakohaseid lisadokumente</p>
	<p>Taotleja suutlikkus (10%)</p>	<ul style="list-style-type: none"> Hinnatakse taotleja võimekust projekti ellu viia, sh, kuid mitte ainult varasem kogemus, majanduslik võimekus, kompetentsus 	<p>0 – Taotleja ja/või tema meeskonnaliikmete võimekus projekti ellu viia on väga väike – varasemad kogemused puuduvad, võimalik kulude suurenemine tingib tõenäoliselt projekti katkestamise, meeskonnaliikmetel puuduvad projekti elluviimiseks vajalikud teadmised ja oskused</p> <p>1 – Taotlejal ja/või tema meeskonnaliikmetel on osaline võimekus projekti ellu viimiseks</p> <p>2 – Taotlejal ja/või tema meeskonnaliikmetel on üldiselt võimekus projekti ellu viimiseks olemas</p> <p>3 – Taotlejal ja/või tema meeskonnaliikmetel on varasem kogemus projektide elluviimisel, võimekus tagada omafinantseering või isegi katta kallinemine, olemas on vajalikud</p>

			teadmised ja oskused projekti tulemuslikuks elluviimiseks
--	--	--	---

3 Strateegia seire

Strateegia seire on oluline, saamaks aru, kas tegevused aitavad kaasa määratletud eesmärkide saavutamisele või mitte. Samuti on seire kohustuslik tulenevalt kohaliku tegevusrühma nõuetest.

3.1 Seire korraldus

Strateegia seiret korraldab PVL-i juhatus. Praktiliste tegevuste eest vastutab büroo. Mõõdikud, nende sihttasemed ja andmeallikad on ära toodud peatükis **1.2 (Eesmärgid, mõõdikud ja meetmed)**.

Seires kasutatakse järgmisi näitajaid

- **Tulemusnäitajad**, mis mõõdavad **eesmärkide** täitmist ja millele on seatud sihttasemed. Tulemusnäitajad jagunevad omakorda kaheks:
 - **Kohustuslikud tulemusnäitajad** – need tulenevad Euroopa Liidu ühise põllumajanduspoliitika strateegiakavast 2023–2027 ja on aluseks tegevusrühma iga-aastase kohustusliku seirearuande koostamisele.
 - Tegevusrühma poolt täiendavalt määratletud näitajad, mis aitavad mõista, kas ja kuivõrd on eesmärgid täidetud.
- **Väljundnäitajad**, mis on sätestatud eraldi igale **meetmele** ja mille osas ei ole määratletud sihttasemeid. Vastavalt taotlustest ja aruannetest saadavale infole seiratakse jooksvalt väljundnäitajate numbrilisi väärtusi, et strateegiaperioodi lõpus oleks võimalik hinnata, millist tüüpi tegevused on olnud kõige sagedasemad, millistele teemadele vastavaid taotlusi ei esitatud jne. See annab sisendi järgmise strateegiaperioodi meetmete kujundamiseks.

Tabel 15. PVL-i strateegia seire korraldus

Näitaja	Korraldus
Kohustuslikud tulemusnäitajad	Informatsiooni kogutakse e-PRIA-s taotlejatelt otse väljamaksete tegemise raames. Numbrid on ajas kumuleeruvad.
Täiendavad tulemusnäitajad, sh	
<i>Muud näitajad</i>	Kogutakse töötajate poolt aasta peale projekti elluviimist jooksvalt.
<i>Küsitlusel põhinevad</i>	Küsitlused viiakse läbi toetust saanud taotlejate hulgas üks kord strateegiaperioodi lõpus.
Väljundnäitajad	Informatsiooni kogutakse PVL-i büroo poolt heaks kiidetud taotlustest ja aruannetest saadavale sisendile (kas projekt on uuendusliku iseloomuga, mitu uut toodet on loodud jne). Vajadusel kontakteerutakse taotlejatega ja täpsustatakse infot. Väljundnäitajaid arvestatakse kumulatiivselt meetmete kaupa.

3.2 Strateegia muutmine

Vajadust strateegia uuendamise ja muutmise järgi hindab PVL-i juhatus iga-aastaselt vastavalt seire tulemustele. Vajadusel valmistab juhatus üldkoosolekule ette motiveeritud ja põhjendatud ettepaneku strateegia muutmiseks.

Kui tegemist on tehniliste täiendustega töö paremaks korraldamiseks, arutatakse muutmist vaid juhatuse koosolekul. Põhjalikumad muudatused arutatakse enne üldkoosolekut läbi selleks otstarbeks moodustatavas strateegia- ja seirekomisjonis, mis moodustatakse juhatuse ettepanekul. Olulise sisendina arvestatakse strateegia seire tulemusi.

Strateegiaperioodi lõpus algatatakse uue strateegia koostamine vastavalt Euroopa Liidu ja riiklikele raamdokumentidele.

Lisad

Lisa 1. Tegevuspiirkonna profiil ja analüüs

Tegevuspiirkonna profiil ja analüüs on koostatud **eraldiseisva dokumendina**, mis on käesoleva strateegia lahutamatu lisa.

Lisa 2. Strateegia koostamise protsess

PVL-i strateegia koostamine jagunes kahte suuremasse etappi – analüüs ja strateegialoome – milles omakorda sisaldasid alategevused.

I analüüs

- Kvantitatiivne analüüs:
 - Rahvastiku ülevaade ja tulevikuprognos
 - Ettevõtluse analüüs
 - Sotsiaalmajanduslike näitajate analüüs – kolmanda sektori organisatsioonid, avaliku sektori põhinäitajad, tööga hõivatus
- Küsitlus liikmeskonna seas
 - Veebipõhine küsitlus, milles sisalduvad nii valik- kui avatud vastused
- Fookusgrupi intervjuud (4):
 - Küsitlustulemuste täpsustamine ja interpreteerimine
 - Sisend piirkonna arenguvajaduste kohta
- Eelmise perioodi analüüs:
 - Tegevusgrupi finantsnäitajad
 - Jagatud toetuste ülevaade
 - Eesmärkide sihttasemete hindamine
 - Taotluste ülevaade

II strateegialoome

- Liikmeskonnalt sisendi kogumine:
 - Avaseminar kõikidele liikmetele visiooni ning eesmärkide määratlemiseks
 - Kaasamiseminarid tegevuspiirkonna omavalitsustes (3) eesmärkide ja võimalike meetmete täpsustamiseks
 - Seminar partneritega ühisosa määratlemiseks
 - Lõpuseminar liikmeskonnale tervikliku strateegia tutvustamiseks ja viimase lihvi andmiseks
- Juhtrühma²⁷ arutelud
- Tekstiloome
 - Tuginedes analüüsist ja liikmeskonnalt saadud sisendile määruse nõuetele vastava strateegiadokumendi koostamine

²⁷ Juhtrühma moodustasid PVL-i juhatus ja büroo.

Tabel 16. PVL-i strateegia koostamise raames toimunud sündmused

Kuupäev	Sündmus	Osalejad	Sisu
25.03.2022	Üldkoosolek	14 liikme esindajad	Strateegia ettevalmistamise tegevuskava kinnitamine
13.04–24.04.2022	Veebipõhine küsitlus liikmeskonna hulgas	Liikmed (85 vastajat)	Liikmeskonnalt tagasiside küsimine eelmisele perioodile ja sisend uute toetusmeetmete kujundamiseks
26.04.2022	Fookusgrupp PVL-i juhatusega	6 juhatuse liiget	Küsitlustulemuste interpreteerimine, piirkonna arenguväljakutsete määratlemine
26.04.2022	Fookusgrupp omavalitsustega	5 omavalitsuste esindajat	Küsitlustulemuste interpreteerimine, piirkonna arenguväljakutsete määratlemine
27.04.2022	Fookusgrupp ettevõtetega	6 ettevõtte esindajat	Küsitlustulemuste interpreteerimine, piirkonna arenguväljakutsete määratlemine
27.04.2022	Fookusgrupp vabaühendustega	7 vabaühenduste esindajat	Küsitlustulemuste interpreteerimine, piirkonna arenguväljakutsete määratlemine
16.05.2022	Juhtrühma koosolek	4 liikme esindajad	Analüüsitulemuste tutvustus
2.06.2022	Strateegiaseminar	24 liikme esindajad	Analüüsitulemuste tutvustus, sisend uue perioodi strateegia koostamiseks
12.09.2022	Juhtrühma koosolek	6 liikme esindajad	Strateegia tööversiooni arutelu
22.09.2022	Kaasamiseminar Värskas	15 liikme esindajad	Tagasiside meetmete tööversioonidele
22.09.2022	Kaasamiseminar Räpinas	16 liikme esindajad	Tagasiside meetmete tööversioonidele
23.09.2022	Sotsiaalvaldkonna teemade arutelu Oraval	4 sotsiaalvaldkonna esindajat	Sotsiaalvaldkonna probleemide ja võimalike lahenduste määratlemine
13.10.2022	Üldkoosolek	12 liikme esindajad	Strateegia tööversiooni tutvustus liikmeskonnale
29.11.2022	Seminar partneritega	PVL-i, Võrumaa Partnerluskogu, Põlvamaa Partnerluskogu ja Valgamaa Partnerluskogu esindajad	Ühisosa ja -projektide arutelu
29.11.2022	Hindamiskriteeriumite seminar	Juhatus ja hindamiskomisjoni liikmed (15)	Hindamiskriteeriumite arutelu
10.01.2023	Juhtrühma koosolek	7 liikme esindajad	Strateegia eelnõu arutelu
25.01.2023	Lõpuseminar Värskas	13 liikme esindajad ja tegevbüroo	Strateegia tutvustus ja testimine
6.02.2023	Juhatus koosolek	9 juhatuse liiget	Strateegia läbiarutamine
4.05.2023	Üldkoosolek	14 liikme esindajad	Strateegia heakskiitmine

Lisa 3. Seosed teiste arengudokumentidega

PVL-i strateegia eesmärgipüstitusel on lisaks piirkonna arenguvajadustest ja -eeldustest lähtunud kõrgema tasandi (riik, maakond, omavalitsus) arengudokumentidest (Tabel 17).

Riikliku tasandi dokumentidest on välja toodud neli peamist:

1. Strateegia „Eesti 2035“ kui riigi põhiline strateegiline alus
2. Ühise põllumajanduspoliitika strateegiakava, mis on LEADER-meetme aluseks
3. Ühtekuuluvuspoliitika fondide rakenduskava, mis on sotsiaalvaldkonna eesmärgi aluseks
4. Heaolu arengukava 2023–2030 (elnõu), mis sätestab sihid sotsiaalvaldkonnas

On eeldatud, et strateegiakava ja rakenduskava on juba arvesse võtnud muude valdkondade püüdlusi ja poliitika. Seega kooskõla nendega kindlustab vastavuse ka muude dokumentidega.

Regionaalsel tasandil on välja toodud sidusus Võrumaa ja Põlvamaa arengustrateegiatega, kohalikul omavalitsuste dokumentidega.

Tabel 17. PVL-i strateegia seosed teiste arengudokumentidega

Arengudokument	Eesmärk	PVL-i strateegia seos
Strateegia „Eesti 2035“²⁸	Strateegilised sihid: <ol style="list-style-type: none"> 1. Arukas, tegus ja tervist hoidev inimene 2. Avatud, hooliv ja koostöömeelne ühiskond 3. Tugev, uuendusmeelne ja vastutustundlik majandus 4. Kõigi vajadusi arvestav, turvaline ja kvaliteetne elukeskkond 5. Uuendusmeelne, usaldusväärne ja inimesekeskne riigivalitsemine 	Strateegia panustab sihtide 1–4 saavutamisse. Määratletud on eesmärgid, mis käsitlevad arenevat ja uusi lahendusi loovat ettevõtlust, väärt elukeskkonna säilitamist ja arendamist, ainulaadsete kultuurilugudega külastuspiirkonda ja sotsiaalselt kaasatud elanikke.
Euroopa Liidu ühise põllumajanduspoliitika strateegiakava 2023–2027²⁹	Erieesmärk nr 8: <ul style="list-style-type: none"> • Edendada tööhõivet, majanduskasvu, soolist võrdõiguslikkust, sealhulgas naiste osalemist põllumajanduses, sotsiaalset kaasatust ja kohalikku arengut maapiirkondades, sealhulgas ringbiomajandust ja säästvat metsamajandust LEADER-sekkumise üldeesmärk: <ul style="list-style-type: none"> • Maapiirkondades atraktiivse elu- ja ettevõtluskeskkonna ning aktiivsete ja ühtehoidvate kohalike kogukondade terviklik arendamine Erieesmärgid:	PVL-i eesmärgid on suunatud sekkumise üldeesmärgi saavutamisse – toetatakse väärt elukeskkonna säilitamist ja arendamist ning ärksaid kogukondi. <ol style="list-style-type: none"> 1. Ettevõtluse arengut toetatakse ettevõtlusmeetme kaudu, mis on suunatud ettevõtluse arendamisele ja uute lahenduste loomisele. 2. Kogukondade tugevdamisse ja elanike kaasamisse panustavad nii kogukondade kui ka teadmiste ja oskuste

²⁸ <https://valitsus.ee/strateegia-eesti-2035-arengukavad-ja-planeering/strateegia> (külastatud 7.12.2022)

²⁹ <https://www.agri.ee/euroopa-liidu-uhise-pollumajanduspoliitika-strateegiakava-2023-2027> (külastatud 7.12.2022)

	<ol style="list-style-type: none"> 1. Ettevõtluse arendamine, eelkõige uute tasuvate töökohtade ja/või innovaatiliste lahenduste kaudu 2. Kohalike kogukondade, elanike ning noorte tulevikuliidrite võimestamine 3. Teenuste kättesaadavuse parandamine, sh läbi kogukonnateenuse arendamise 4. Keskkonna- ja kliimasõbralike (sh bio- ja ringmajandust propageerivate) lahenduste välja töötamine ja rakendamine 5. Maaelu positiivse kuvandi säilitamine ja propageerimine, sh arukate külade edendamine 	<p>arendamise meetmed, millega soovitakse kogukondi aktiveerida, parandada elukeskkonda ja eksponeerida unikaalset kultuuripärandit.</p> <ol style="list-style-type: none"> 3. Teenuste kättesaadavuse parandamist toetatakse ettevõtlusmeetme kaudu. 4. Keskkonnasõbralikkus on läbiva printsiibina arvestatud hindamiskriteeriumites. 5. Mainekujundusega tegelevad kaudselt kõik meetmed, sh LEADER-koostöö.
<p>Ühtekuuluvus- poliitika fondide rakenduskava perioodiks 2021–2027³⁰</p>	<p>Erieesmärk k:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Parandada võrdset ja õigeaegset juurdepääsu kvaliteetsetele, kestlikele ja taskukohastele teenustele, sealhulgas teenustele, millega parandatakse eluaseme ja isikukeskse hoolduse, sealhulgas tervishoiu kättesaadavust; ajakohastada sotsiaalkaitseüsteeme, sealhulgas parandada juurdepääsu sotsiaalkaitsele, pöörates erilist tähelepanu lastele ja ebasoodsas olukorras olevatele rühmadele; parandada tervishoiusüsteemide ja pikaajalise hoolduse teenuste kättesaadavust (sealhulgas puuetega inimeste jaoks), tõhusust ja vastupanuvõimet <p>Sekkumise eesmärgid:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Pikaajalise hoolduse teenuste kättesaadavuse ja kvaliteedi parandamine ning hoolduskoormuse leevendamine • Inimväärikuse tagamine ning sotsiaalse kaasatuse suurendamine 	<p>Erieesmärgi sekkumise eesmärkide saavutamiseks on PVL-i strateegias määratletud eesmärk (Piiriveere elanikud on sotsiaalselt kaasatud, tundes ennast kogukonna täieõiguslike liikmetena) ja välja töötatud toetusmeede, mis on otseselt suunatud sotsiaalvaldkonna edendamisele, sh sotsiaalse kaasatuse suurendamisele.</p>
<p>Heaolu arengukava 2023–2030³¹</p>	<p>Arengukavas on sätestatud alaeesmärgid, millest kaks on seotud sotsiaalvaldkonna meetmega:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Nr 3: vanemaealised on ühiskonnas sotsiaalselt kaasatud, neile on tagatud võrdsed võimalused ning nad on majanduslikult hästi toimetulevad • Nr 4: Eesti sotsiaalhoolekande korraldus toetab inimeste heaolu ja sotsiaalse turvatunde kasvu 	<p>Eesmärkide saavutamisele kaasa aitamiseks on strateegias määratletud sotsiaalse kaasatuse meede, mis adresseerib mõlemat.</p>
<p>Põlvamaa arengustrateegia 2035³²</p>	<p>Visioon 2035:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Põlvamaa tunnuslause „rohelisem elu“ on realiseerunud puhta, tervisliku ja 	<p>PVL-i strateegia adresseerib pea kõiki Põlva maakonna eesmäärke.</p>

³⁰ <https://pilv.rtk.ee/s/j6HZp9QFAjJM7a3> (külastatud 7.12.2022)

³¹ <https://www.sm.ee/heaolu-arengukava-2023-2030#vabariigi-valitsuse-> (külastatud 6.02.2023)

³² <https://arenduskeskus.polvamaa.ee/maakondlik-arendustoo/polvamaa-arengustrateegia-2035/strateegiadokument/> (külastatud 21.12.2022)

	<p>rahuliku elu-, töö- ja puhkekeskkonnana, mis meelitab ligi elanikke, ettevõtteid ja külalisi. Põlvamaa elanikud on eluga hästi toime tulevad ning kasutavad maakonnas olevaid võimalusi enda igakülgseks arendamiseks. Kohalikke ressursse nutikalt väärindavad Põlvamaa ettevõtjad on oma tegevusega eeskujuks ülejäänud Eesti ettevõtetele.</p> <p>Strateegilised eesmärgid:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Põlvamaa on stabiilse, aktiivse ja terve rahvastikuga maakond. • Põlvamaa on piirkonna tugevusi ja ressursse säästlikult ning nutikalt kasutavate ettevõtlike elanike ja konkurentsivõimeliste ettevõtete maakond. • Põlvamaa on elanike, ettevõtete ja külaliste nõudmistele vastava, loodust säästva ning arengut toetava elu-, ettevõtlus- ja puhkekeskkonnaga maakond. 	<p>PVL-i meetmetega toetatakse nii elu-, ettevõtlus- kui ka külastuskeskkonda, pöörates seejuures tähelepanu elanike tervisele, uuenduslikkusele ja keskkonnahoiule.</p>
<p>Võru maakonna arengustrateegia 2035+ (eelnõu)³³</p>	<p>Visioon 2035+:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Meie maakond on õnnelike ja tegusate inimeste, rohkete võimaluste ning mitme kultuuriruumiga maa. <p>Strateegilised eesmärgid:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Õnnelikud ja tegusad inimesed • Rohkete võimalustega majandus • Kultuuriline omapära • Arengut toetav taristu ja maine 	<p>Sarnaselt Põlvamaa arengueesmärkide toetamisele on tugev seos olemas ka Võrumaa püüdluste ja PVL-i eesmärkide vahel.</p> <p>PVL-i strateegia panustab nii majandusarengusse, kultuurilise omapära säilitamise ja edendamisse kui ka taristusse ning mainesse.</p>
<p>Setomaa valla arengukava 2022–2031 (eelnõu)³⁴</p>	<p>Visioon 2031:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Aastal 2031 on Setomaa vald väärt elupaik ja tuntud turismi- ning kuurortpiirkond. Siin elab ja tegutseb ettevõtlik ja kokkuhoidev lasterikas kogukond. Setomaa inimesed annavad järgmistele põlvkondadele edasi elujõulise seto keele, kultuuri ning puhta looduse. Setomaa on tunnustatud mahepiirkond, kus väärtustatakse uuenduslikke ja säästvaid lahendusi. Setomaa on jätkusuutlik, jõukas ning võimekas vald, kus elavad õnnelikud ja rahulolevad inimesed. 	<p>Sarnaselt maakonnastrateegiate elluviimise toetamisele aitab PVL-i strateegia kaasa omavalitsuste tulevikuvisionide saavutamisele.</p> <p>Läbivad märksõnad omavalitsuste visioonides on keskkonnasõbralikkus, aktiivne elanikkond, hea elukeskkond, oma kultuur – kõik need teemad on kajastatud ka PVL-i strateegias.</p>
<p>Räpina valla arengukava aastateks 2023–2030³⁵</p>	<p>Visioon:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Räpina valla visioon on olla tuntud ja tunnustatud kui turvalise ja keskkonnasõbraliku elu-, puhke- ning 	

³³ <https://vorumaa.ee/arendus/maakonna-arendusdokumendid/voru-maakonna-arengustrateegia-2035/dokumendid/> (külastatud 21.12.2022)

³⁴ <https://setomaa.kovtp.ee/setomaa-valla-arengukava> (külastatud 21.12.2022)

³⁵ <http://www.rapina.ee/arengukavad> (külastatud 21.12.2022)

	puhta looduskeskkonnaga, soodsa ettevõtluskliimaga, elujõulise ja aktiivse elanikkonnaga vald, mille märksõnadeks on jätkusuutlikkus, koostöö ning kodanikualgatus.	
Võru valla arengukava aastateks 2022–2030³⁶	<p>Visioon 2030:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Võru vald on suurepärase elukeskkonnaga, tugev, arukas ja uuendustele avatud omavalitsus, mida iseloomustavad: <ul style="list-style-type: none"> ○ Koostegemine ja tugevad kogukonnad ○ Tublid ja tõhusad teenusekeskused ○ Mitmekesised ja tervist edendavad vaba aja veetmise võimalused ○ Kaasaegne taristu ja heakorrastatud avalik ruum ○ Tugev ettevõtlus ja „piirkonnaülesed pärlid“ 	
Rõuge valla arengukava 2030³⁷	<p>Visioon 2030:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Rõuge valla inimesed ja omanäolised kogukonnad hoiavad oma kultuuri, identiteeti ja keskkonda ning kannavad edasi maalähedast eluviisi, olles avatud uuendustele. 	

³⁶ <https://voruvald.ee/arengukavad> (külastatud 21.12.2022)

³⁷ <https://rouge.kovtp.ee/arengukavad> (külastatud 21.12.2022)